HUDUDLARNING SOLIQ SALOHIYATIDAN FOYDALANISH VA MAHALLIY BUDJETLAR MOLIYAVIY MUSTAQILLIGINI MUSTAHKAMLASH

Doston Ilxomovich Subxonov
Buxoro davlat texnika universiteti, "Iqtisodiyot va menejment" kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya. Tezisda O'zbekiston hududlarining soliq salohiyatidan foydalanish darajasi va mahalliy budjetlarning moliyaviy mustaqilligi 2024–2026-yillardagi rasmiy ma'lumotlar asosida tahlil qilingan. Mahalliy budjet daromadlarining xarajatlarni qoplash darajasi hududlar kesimida hisoblanib, soliq tushumlarini tuman va shahar budjetlariga biriktirish bo'yicha 2025-yilgi islohot baholangan. Hududlarning soliq salohiyatini baholash va budjetlararo transfertlarni rag'batlantiruvchi tamoyilga o'tkazish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar: mintaqaviy iqtisodiyot, soliq salohiyati, mahalliy budjet, fiskal markazsizlashtirish, budjetlararo transfertlar, hududiy tafovut.

Kirish

Mintaqaviy iqtisodiyot nuqtai nazaridan soliqlar nafaqat davlat budjetining daromad manbai, balki hududning o'z rivojlanishini moliyalashtirish imkoniyatini belgilovchi omildir. Hududda yig'ilgan soliqlarning qancha qismi joyda qolishi maktab, yo'l va kommunal infratuzilma kabi mahalliy xizmatlarning hajmi va sifatiga bevosita ta'sir qiladi.

Fiskal federalizm nazariyasida mahalliy jamoat ne'matlari aholiga eng yaqin boshqaruv darajasida moliyalashtirilsa, resurslardan foydalanish samaradorligi oshishi asoslangan [1; 2]. Ch. Tibu modelida esa hududlar o'rtasidagi «soliq – xizmat» raqobati resurslarni oqilona taqsimlash mexanizmi sifatida ko'riladi [3]. Biroq bu afzalliklar mahalliy budjet barqaror o'z daromad bazasiga ega bo'lgandagina amalga oshadi.

O'zbekistonda 2025-yildan bu yo'nalishda muhim qadam qo'yildi. Aylanmadan olinadigan soliq, yuridik shaxslarning mol-mulk va yer soliqlari hamda davlat aktivlarini ijaraga berishdan tushumlar to'liq tuman va shahar budjetlariga o'tkazildi [4]. Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig'ining kamida 50 foizi (yirik soliq to'lovchilar to'lovlaridan tashqari) va xususiylashtirish tushumlarining 50 foizi ham tuman va shaharlarda qoldirildi, mahalliy kengashlarga ayrim soliqlar bo'yicha koeffitsiyent qo'llash vakolati berildi [5].

Shunga qaramay, mahalliy budjetlarning respublika budjetiga bog'liqligi yuqoriligicha qolmoqda. 2025-yil uchun mahalliy budjetlar daromadlari 65,8 trln so'm, xarajatlari 84,3 trln so'm qilib prognoz qilingan va farq 18,5 trln so'mlik tartibga soluvchi transfertlar bilan qoplanishi ko'zda tutilgan [5]. Demak, rejaga ko'ra xarajatlarning atigi 78,1 foizi hududlarning o'z daromadlari hisobidan moliyalashtiriladi. 2026-yilda tartibga soluvchi transfertlar 19,7 trln so'mga yetadi [6].

Tadqiqotning maqsadi — hududlar kesimida mahalliy budjetlarning o'z daromadlari hisobidan xarajatlarni qoplash darajasini baholash va soliq salohiyatidan to'liqroq foydalanish yo'nalishlarini asoslashdan iborat.

Asosiy qism

Mahalliy budjetning moliyaviy mustaqilligini o'lchash uchun qoplash darajasi ko'rsatkichidan foydalandik: u hudud daromadlarining xarajatlarga nisbatini ifodalaydi va daromadlar / (daromadlar +

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

taqchillik) formulasi bilan hisoblanadi. Bu ko'rsatkich «biriktirilgan» va «tartibga soluvchi» daromadlar tasnifiga asoslangan mahalliy budjet tahlili an'anasiga mos keladi [11].

Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlariga ko'ra, 2025-yilning birinchi yarmida mahalliy budjetlar daromadlari 33,7 trln so'm, xarajatlari 48,5 trln so'm bo'lgan va barcha hududlar taqchillik bilan yakunlagan [7]. 2024-yilning shu davrida bu ko'rsatkichlar 24,7 va 39,7 trln so'mni tashkil etgan [7]. Hisob-kitobimizga ko'ra, daromadlar 36,4 foizga, xarajatlar esa 22,2 foizga o'sgan, qoplash darajasi 62,2 foizdan 69,5 foizga ko'tarilgan. Bu 2025-yilgi soliq tushumlarini tuman va shaharlarga biriktirish islohotining dastlabki ijobiy natijasidir.

1-jadval

Mahalliy budjetlarning qoplash darajasi, 2025-yil yanvar–iyun

Hudud	Daromadlar, trln so'm	Taqchillik, trln so'm	Qoplash darajasi, %
Toshkent shahri	6,80	0,53	92,8
Toshkent viloyati	3,56	0,37	90,7
Navoiy viloyati	1,70	0,28	85,9
Respublika bo'yicha jami	**33,70**	**14,80**	**69,5**
Farg'ona viloyati	≈2,90	1,80	≈61,7
Sirdaryo viloyati	0,89	1,08	45,2

Manba: Iqtisodiyot va moliya vazirligi ma'lumotlari [7] asosida muallif hisob-kitobi.

Jadvaldan ko'rinadiki, eng yuqori va eng past qoplash darajasi o'rtasidagi farq ikki baravardan ortiq. Toshkent shahri xarajatlarining qariyb 93 foizini o'zi qoplagan holda, Sirdaryo viloyati xarajatlarining yarmidan ko'pi respublika budjeti hisobidan moliyalashtirilgan. Yil yakunida mahalliy budjetlar daromadlari va xarajatlari o'rtasidagi salbiy farq 37,9 trln so'mga yetgan [8]. Eng katta taqchillik Farg'ona viloyatida qayd etilgan: daromadlar 6,38 trln so'm, xarajatlar 10,77 trln so'm bo'lib, qoplash darajasi 59,2 foizni tashkil qilgan [8]. Undan keyingi o'rinlarda Andijon (3,56 trln so'm) va Samarqand (3,41 trln so'm) viloyatlari turibdi [8].

Bu tafovutning asosiy sababi soliq bazasining hududiy jamlanganligidir. 2025-yilda mamlakat bozor xizmatlari hajmining 37,8 foizi Toshkent shahriga to'g'ri kelgan [9]. Aholi jon boshiga bozor xizmatlari poytaxtda 126,3 mln so'm, Surxondaryo viloyatida esa 11,9 mln so'mni tashkil etgan, ya'ni farq 10,6 baravar [9]. Aholi jon boshiga daromadlar bo'yicha Toshkent shahri va Qoraqalpog'iston Respublikasi o'rtasidagi farq 3,5 baravarga teng [10].

Ikkinchi sabab — aholi daromadlari tarkibi. Farg'ona (42,2 %), Xorazm (39,1 %), Samarqand va Andijon (38,5 %) viloyatlarida aholi daromadlarining katta qismini transfertlar, jumladan xorijdan pul o'tkazmalari tashkil etadi [10]. Bunday daromadlar mahalliy budjetlarga biriktirilgan jismoniy shaxslar daromad solig'i bazasini kengaytirmaydi. Natijada aholisi zich va ijtimoiy xarajatlarga ehtiyoji yuqori hududlar, aynan Farg'ona vodiysi viloyatlari, eng katta taqchillikka ega bo'lmoqda.

Xulosa va takliflar

Tahlil shuni ko'rsatadiki, 2025-yilgi islohot mahalliy budjetlarning o'z daromadlarini sezilarli oshirgan, ammo hududlar o'rtasidagi fiskal tafovutni bartaraf etmagan. Soliq bazasi poytaxt va sanoatlashgan hududlarda jamlangani sababli, soliq tushumlarini biriktirishning o'zi kam ta'minlangan hududlarga yetarli natija bermaydi. Shu bois quyidagi takliflarni ilgari suramiz:

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

1. **Hududlarning soliq salohiyati indeksini joriy etish.** Har bir viloyat va tuman uchun hisoblangan soliq bazasi (yalpi hududiy mahsulot, ro'yxatdagi tadbirkorlik subyektlari, kadastr qiymati) asosidagi salohiyat bilan amaldagi tushumlar har yili taqqoslanib, natijalar ochiq e'lon qilinsin.

2. **Transfertlarni formula asosida taqsimlashga o'tish.** Taqchillikni qoplovchi transfertlar o'rniga aholi jon boshiga xarajat ehtiyoji va soliq salohiyatiga asoslangan tenglashtiruvchi formula qo'llansin. Transfert hajmi uch yilga qat'iy belgilansa, o'z daromadini oshirgan hudud transfertidan mahrum bo'lmaydi va soliq bazasini kengaytirishga rag'bat paydo bo'ladi.

3. **Mol-mulk va yer soliqlari bazasini kengaytirish.** Ko'chmas mulk kadastr qiymatini bozor qiymatiga yaqinlashtirish va ro'yxatdan o'tmagan obyektlarni hisobga olish orqali to'liq mahalliy budjetda qoladigan soliqlar ulushini oshirish mumkin.

4. **Pul o'tkazmalariga tayangan hududlarda soliq bazasini shakllantirish.** Farg'ona, Andijon, Xorazm va Samarqand viloyatlarida migrantlar oilalari mablag'larini mahalliy tadbirkorlik va o'zini o'zi band qilishga yo'naltiruvchi dasturlar mahalliy daromad solig'i bazasini kengaytiradi.

5. **Qoplash darajasini monitoring ko'rsatkichi sifatida belgilash.** Hududlarni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirish dasturlarida mahalliy budjetning qoplash darajasi bo'yicha o'rta muddatli maqsadli ko'rsatkichlar belgilansin.

Ushbu choralar soliqlarning fiskal funksiyasini hududiy rivojlanishning rag'batlantiruvchi omiliga aylantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Musgrave R.A. The Theory of Public Finance: A Study in Public Economy. – New York: McGraw-Hill, 1959.
2. Oates W.E. Fiscal Federalism. – New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972.
3. Tiebout C.M. A Pure Theory of Local Expenditures // Journal of Political Economy. – 1956. – Vol. 64, No. 5. – P. 416–424.
4. «2025-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasining Qonuni, O'RQ-1011-son.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining matbuot xizmati. «2025-yil uchun O'zbekiston Respublikasining davlat budjeti to'g'risida»gi qonun ijrosini ta'minlash chora-tadbirlari to'g'risida axborot. – 03.01.2025. – URL: https://president.uz/oz/lists/view/7802 (murojaat sanasi: 14.10.2026).
6. O'zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi. «2026-yil uchun O'zbekiston Respublikasining Davlat budjeti to'g'risida»gi Qonuni loyihasi va Budjetnomaga sharh. – 25.11.2025. – URL: https://gov.uz/oz/imv/news/view/105279 (murojaat sanasi: 14.10.2026).
7. Fergana records largest budget deficit among Uzbekistan regions in first half of 2025 // Kun.uz. – 06.08.2025. – URL: https://kun.uz/en/news/2025/08/06/fergana-records-largest-budget-deficit-among-uzbekistan-regions-in-first-half-of-2025 (murojaat sanasi: 14.10.2026).
8. Davlat budjetining 2025-yildagi ijrosi. Defitsit – 39 trln so'mgacha qisqardi // Kun.uz. – 25.03.2026. – URL: https://kun.uz/news/2026/03/25/davlat-budjetining-2025-yildagi-ijrosi-defitsit-39-trln-somgacha-qisqardi (murojaat sanasi: 14.10.2026).
9. O'zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo'mitasi. O'zbekiston Respublikasida xizmatlar sohasining asosiy ko'rsatkichlari, 2025-yil yanvar–dekabr: press-reliz. – 20.01.2026. – URL: https://stat.uz/img/news/analitika-12_2025-zb-lotin.pdf (murojaat sanasi: 14.10.2026).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

10. В 2025 году ускорился рост доходов населения. Ключевой фактор — денежные переводы из-за рубежа // Kun.uz. – 28.01.2026. – URL: https://kun.uz/ru/news/2026/01/28/v-2025-godu-uskorilsya-rost-doxodov-naseleniya-klyuchevoy-faktor-denejnyye-perevody-iz-za-rubeja (murojaat sanasi: 14.10.2026).
11. Kobulov Kh.A. Local budget revenues – as an important part of the profitable potential of the region // Electronic Journal of Actual Problems of Modern Science, Education and Training. – 2020. – ISSN 2181-9750. – URL: https://ejournal.tsue.uz/index.php/archive/article/download/3686/2739 (murojaat sanasi: 14.10.2026).

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.